



ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 338.242

Бріль М.С.,
к.е.н., доцент кафедри політичної економії
 Мащенко М.А.,
к.е.н., доцент кафедри політичної економії
 Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА РЕГІОНІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Bril M.S.,
cand.sc.(econ.), associate professor of department of political economy
 Mashchenko M.A.,
cand.sc.(econ.), associate professor of department of political economy
 S.Kuznets Kharkiv National University of Economics

ECONOMIC SECURITY OF THE REGIONS AND ITS ROLE IN THE ENSURING OF NATIONAL SECURITY

Постановка проблеми. Оскільки економіка – це наука про багатство, то природньо, що із самого початку виникнення в центрі її уваги з'явилась проблема економічного зростання. Рішення цієї проблеми означало пошук таких факторів розвитку економіки, що забезпечили б підвищення рівня життя при постійному зростанні населення. Відомо, що людські потреби безмежні, а можливості обмежені.

Населення Землі безупинно зростає – людству необхідно було 10 тис. років, щоб його чисельність досягла 1 млрд. (це відбулося в 1850 р.). Чисельність у 2 млрд. була досягнута за 80 років (1930 р.). Подвоєння цієї чисельності відбулося усього за 45 років (1975 р.). До 2000 р. на Землі проживали вже 6 млрд. людей, а до 2020 р. чисельність населення за прогнозами складе 8 млрд. людей.

Зрозуміло, що таке зростання населення, яке почалося із середини XI ст., повинне було супроводжуватися випереджальним зростанням сукупного продукту.

Необхідним є визначення напрямків економічного зростання, що дозволить забезпечити економічну безпеку регіонів. Завдяки останньому можливе досягнення національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема економічної безпеки має місце в наукових розробках вчених-економістів Архипова А. [1], Белова А. [2] та ін. Але проблема економічної безпеки з урахуванням регіонального аспекту потребує подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є визначення рівня впливу економічної та соціальної безпеки на економічне зростання та розробка напрямів щодо забезпечення економічної безпеки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічне зростання розглядається наукою як складова частина й одна з найважливіших характеристик економічного розвитку країни.

Підвищення якісних показників економіки (підвищення рівня життя, зниження рівня соціальної нерівності) має назву соціально-економічний розвиток.

Економічне зростання не адекватно економічному розвитку. Зростання є складовою частиною економічного розвитку, який включає в себе періоди як зростання, так і падіння. Економічне зростання – це позитивна складова динаміки економічного розвитку [3].

Існують два основні джерела економічного зростання: пропозиція факторів виробництва; зростання продуктивності факторів на основі технологічного прогресу.

Залежно від того, за рахунок яких факторів відбувається економічне зростання виділяють два основних типи економічного зростання:

- екстенсивний тип економічного зростання досягається шляхом кількісного приросту всіх елементів продуктивних сил, насамперед факторів виробництва, при незмінному рівні технічної основи виробництва. Наприклад, якщо потрібно збільшити в 2 рази виробництво продукції,

розширення посівних площ, збільшення видобутку корисних копалин та збільшення кількості зайнятих в виробництві найманих робітників;

- інтенсивний тип економічного зростання, при якому зростання досягається шляхом якісного вдосконалення всієї системи продуктивних сил на базі найновіших досягнень НТП. Це означає, що збільшення обсягів виробництва досягається за рахунок реконструкції та модернізації уже діючих підприємств, використання найновіших технологій.

Наслідки інтенсивного типу економічного зростання:

- зростає продуктивність праці;
- змінюється структура виробництва;
- зростає кількість працездатного населення, зайнятого в сфері нематеріального виробництва;
- збільшується питома вага наукоємких підприємств;
- збільшується вихід кінцевої продукції з кожної одиниці залучених у виробництво засобів;
- збільшується питома вага основних засобів і зменшується частка матеріальних оборотних засобів та запасів.

В чистому вигляді, один без одного, ці два типи економічного зростання не існують. На сучасному етапі існує змішаний (реальний) тип економічного зростання. В процесі розширеного відтворення відбувається таке поєднання двох типів, при якому один з них є переважаючим. Тому розрізняють переважно інтенсивний або переважно екстенсивний тип економічного зростання.

Поняття технічного прогресу включає усі фактори, що або збільшують випуск при заданих обсягах використання праці й капіталу, або дозволяють виробити заданий обсяг благ з меншими витратами факторів виробництва. На відміну від традиційних „речовинних” факторів виробництва технічний прогрес є „невидимим” фактором.

У спрощених моделях економічного зростання технічний прогрес передбачається екзогенним, заданим, і його включають у модель двома способами:

- по-перше, розглядають екзогенний процес як третій фактор виробництва, вважаючи продуктивність праці та капітал незмінними. Результат технічного прогресу з'являється у вигляді надлишку;

- по-друге, екзогенний технічний прогрес можна уявити у вигляді умовного зростання в часі обсягів застосовуваної праці та капіталу.

Нарощуючи економічний потенціал шляхом запровадження в дію все нових і нових металургійних заводів, шахт, нафтових свердловин, що працюють на апробованих технологіях, суспільство неминуче переводить виробництво на принципи роботи "самого на себе". При такому підході велика частина виробленого протягом року національного доходу буде повертатися у виробництво у вигляді капіталовкладень у господарство, що розширюється, і витрачається на підтримку навколишнього середовища. На якомусь етапі індустрія добробуту населення та соціальна сфера виявляються слабко розвинутими, а людський фактор непередготовленим до використання досягнень науково-технічної революції, до роботи в нових умовах [4].

Економічне зростання держави залежить від ступеня економічної та соціальної безпеки. Розглянемо поняття безпеки та небезпеки.

Безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх погроз.

Небезпека – це можливий несприятливий вплив на людину і її навколишнє середовище шкідливих факторів різного походження: імовірність виникнення несприятливих подій, що загрожують життю, здоров'ю, майну людини, її правам і інтересам.

Умови й чинники, які самі по собі або в різній сукупності виявляють наміри, шкідливі властивості й мають природне, техногенне або соціальне походження називають джерелами небезпеки.

Існує безліч класифікацій джерел небезпеки в залежності від різних критеріїв, наприклад, в залежності від умов виникнення виділяють наступні види: політичні; економічні; соціальні; регіональні; національні.

В залежності від сфери виникнення розрізняють наступні види безпеки: економічна безпека; соціальна безпека. Економічну категорію «економічна безпека» можна розглядати з різних сторін.

Аналіз реальних процесів і осмислення вітчизняного та закордонного досвіду рішення цієї проблеми дозволяє виділити три найголовніших елементи економічної безпеки: економічну незалежність; стабільність і стійкість національної економіки; здатність до саморозвитку та прогресу.

Таким чином, економічна безпека – це сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення й удосконалення.

Однією з форм інтенсивності прояву небезпеки є загроза.

Загроза – це постійно існуюча об'єктивна реальність, потенційно направлена на порушення властивостей (об'єкту) системи, рівень небезпеки якої не залежить від зусиль по забезпеченню безпеки.

Для характеристики стану об'єкту дії загроз, виходячи з його схильності до цієї дії, можна використовувати термін «уразливість». Небезпека загрози і уразливість об'єкту тісно переплетені. Так,

якщо небезпека даної загрози для даного об'єкту свідчить про його уразливість перед ним, навпаки, уразливість даного об'єкту перед даною загрозою свідчить про її небезпеку для нього.

Багаторівневе визначення загроз безпеці засноване на описі низки відповідностей: структурі системи; вимогам по безпеці технологій; заходам протидії погрозам; завданням по реалізації заходів протидії.

Характеристика погроз безпеці встановлює основні ознаки (атрибути) погроз:

- безліч структурних складових економічної безпеки організації;
- вимоги по протидії та заходи протидії;
- наявність «уразливостей» системи та категорії втрат;
- об'єкт і категорії втрат;
- об'єкт, місце і час реалізації;
- можливість прогнозування та запобігання;
- джерела і причини походження та способи реалізації;
- вірогідність реалізації.

Джерела загроз:

- диференціація соціально-економічних інтересів і механізмів їх реалізації;
- обмеженість природних ресурсів;
- диференціація умов здійснення господарської діяльності;
- встановлення соціального статусу.

Одним з головних завдань держави є забезпечення соціальної безпеки.

Об'єктом і суб'єктом системи соціальної безпеки виступає людина.

На безпеку людини впливають погрози, які виникають в різних сферах:

- у зовнішньополітичній сфері (війни, політична нестабільність, тероризм, поширення корупції, сепаратизм);

- у військовій сфері (недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення військової безпеки в державі, нелегальна міграція);

- у внутрішньополітичній сфері (порушення Конституції й законів України, прав і свобод людини та громадянина);

- в економічній сфері (недовиробництво внутрішнього валового продукту, високий рівень безробіття та інфляції, незбалансованість державного бюджету, циклічний розвиток економіки, неефективна фіскальна політика та монетарна політика, неефективність банківської системи);

- у соціальній сфері (невідповідність програм реформування економіки країни й результатів їх здійснення певними соціальними пріоритетами);

- в екологічній сфері (зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного й природного характерів);

- в інформаційній сфері (прояв обмеження свободи слова й доступу громадян до інформації, поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, комп'ютерна злочинність).

Особиста безпека, тобто захищеність людини від факторів небезпек на рівні його особистих інтересів і потреб.

Особиста безпека пов'язана із правовим статусом людини, який забезпечується правовою діяльністю держави, у першу чергу Конституцією (право на соціальний захист, право на майно, право на безпечне для життя й здоров'я навколишнє середовище й ін.).

Рівень соціальної безпеки доцільно розглядати як рівень задоволення потреб. Вчені, вивчаючи сутність потреб, розуміють потреби як необхідність, нестаток людини в чому-небудь.

«Потреби – нестаток у чому-небудь об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності та розвитку організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому» [3, с. 189].

А. Маршал аналізує потреби, що з'являються в результаті діяльності та визначає потреби як необхідність у їжі, одязі, житлі і багато в чому іншому, «види їх дуже різноманітні» [5].

Велику увагу вчені приділяють класифікації потреб. Розрізняють потреби за наступними ознаками.

За ступенем першочерговості потреби поділяють на:

- первинні (продукти споживання, одяг, меблі);
- вторинні (освіта, медичне обслуговування, туризм).

За формою потреби поділяються на:

- матеріальні (одяг, взуття, житло);
- духовні (книги, музика);
- соціальні (потреба в повазі).

Усвідомлена потреба являє собою економічний інтерес.

Розглянемо категорію «інтерес», яка має кілька значень.

Інтерес (від лат. *Interese* – мати важливе значення) – найвища форма вияву потреби, тобто усвідомлена потреба.

С.А. Рубінштейн вважає найціннішою властивістю людини її здатність виявляти цікавість до суспільних справ незалежно від особистої зацікавленості [6, с. 523].

Потреби – необхідність людини в чому-небудь, а інтереси – усвідомлені людиною потреби.

Інтереси обумовлюють мотиви поведінки. Інтереси в процесі їхньої практичної реалізації виражаються у формі цілей.

Найважливішою проблемою характеристики економічної безпеки на макрорівні є визначення її основних критеріїв.

Критерій соціальної безпеки являє собою оцінку стану соціальної сфери.

Критеріальна оцінка соціальної безпеки включає в себе оцінки:

- стабільності соціальних відносин і структури;
- наявності умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів;
- позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації суспільства.

В ході побудови системи показників соціальної безпеки слід враховувати, що процес діагностики рівня соціальної безпеки багато в чому визначається рівнем дослідження. Найбільше поширення в системах національних спостережень рівня соціальної безпеки отримали наступні показники:

- рівень зайнятості населення;
- рівень безробіття;
- мінімальна погодинна заробітна плата;
- питома вага зайнятих, що отримують плату на рівні неоподаткованого мінімуму;
- індекс людського розвитку (тривалість життя, рівень освіти, реальний ВВП на душу населення, в тому числі за паритетом купівельної спроможності);
- розрив між прибутками 10% самих високодохідних і 10% самих низькодохідних груп населення та інші.

Існування систем показників оцінки економічної безпеки дозволяє оцінювати її рівень. Одним з головних завдань є визначення їхніх порогових значень, тобто граничних показників.

Прикладами порогових значень показників соціальної безпеки є наступні: частка в загальній кількості населення громадян, що мають прибутки нижче прожиткового мінімуму – 7%, тривалість життя – 70 років, розрив між прибутками 10% самих високодохідних і 10% самих низькодохідних груп населення – 8 разів, граничне значення по рівню безробіття – 10-12%. Обсяг ВВП на душу населення – 50% від середнього по “сімці” і 100% від середньосвітового показника ВВП [7].

Високий рівень соціальної безпеки характеризує наявність можливості самостійно приймати рішення щодо розвитку соціальної сфери.

Вплив регіональних умов на соціалізацію людини має різний характер:

- природно-географічний;
- соціально-географічний;
- соціально-економічний;
- соціально-демографічний;
- етнічний;
- історичний.

Дослідження соціальної безпеки неможливе без з'ясування її місця і ролі у структурі національної безпеки держави.

Під національною безпекою розуміють ступінь захищеності інтересів людини та суспільства від внутрішніх та зовнішніх погроз.

Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Розглядаючи різнобіччя безпеки, не можна обійти економічні аспекти.

По-перше, це відмінності в соціально-економічних потребах та інтересах, прагнення до найповнішого їх задоволення в межах виробничих стосунків між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг.

По-друге, обмеженість природних ресурсів, різний ступінь забезпеченості ними окремих економічних суб'єктів містить потенційну можливість для загострення економічної та політичної боротьби за користування цими ресурсами.

По-третє, зростає значення чинника конкуренції у виробництві та збуті товарів і послуг. При цьому зростання конкурентоспроможності одних економічних суб'єктів може розглядатись іншими як реальна або потенційна небезпека, загроза їхнім власним інтересам [7].

Сукупність умов, які мають місце у військовому, внутрішньо- і зовнішньополітичних сферах, інформаційному, екологічному, науково-технічному та низці інших напрямів суспільної еволюції визначають рівень національної безпеки.

Відповідно розрізняють підвиди національної безпеки: технологічні, політичні, економічні, екологічні, правові.

Одне з головних місць у забезпеченні національної безпеки відіграє економічна безпека регіону.

Соціалізація економіки регіону спрямована на вирішення наступних завдань: аналіз економічного та соціального стану регіону; розробка та впровадження напрямків реформування регіонального розвитку; контроль за виконанням заходів щодо реформування.

Формування ефективної соціальної економіки залежить від ступеню впливу напрямів та умов на рівень соціальної економіки.

Система організаційно-економічних і правових заходів із запобігання соціально-економічним загрозам представляє собою механізм забезпечення соціальної безпеки.

Елементами механізму виступають: аналіз економіки й суспільства; розробка граничнодопустимих значень соціально-економічних показників; протистояння з боку держави внутрішнім та зовнішнім погрозам.

Елементами структури механізму забезпечення соціальної безпеки виступають:

- підсистема самозабезпечення необхідних параметрів соціальної взаємодії і розвитку;
- підсистема державного регулювання стану соціальної безпеки.

Механізм забезпечення соціальної безпеки здатний ефективно функціонувати лише за виконання належних вимог:

- комплексність, що представляє собою врахування всіх проявів погроз на безпеку;
- системність, включає врахування впливу внутрішніх та зовнішніх погроз на безпеку;
- варіантність, яка обумовлює розробку сценаріїв розвитку вирішення конфліктів та суперечностей в суспільстві;

- проведення заходів, які спрямовані на охорону життя та здоров'я людини;
- моніторинг заходів, спрямованих на забезпечення соціальної безпеки.

Розглянемо функції механізму забезпечення соціальної безпеки. Під функцією розуміють призначення.

До головних функцій можна віднести:

- регулююча, сутність якої полягає у регулюванні відносин між суб'єктами економіки;
- соціальна, призначення якої боротьба з диференціацією у суспільстві;
- контролююча, сутність якої полягає у моніторингу соціальних проблем.

Перехід України до нових соціально-економічних відносин, а також входження її у світову систему господарювання вимагають від країни відповідного ступеня відкритості економіки. Зміни геополітичних умов вимагають осмислення підходів і розробки концепції національної безпеки, а в рамках загальної концепції – основних положень економічної безпеки України.

На сучасному етапі державна стратегія економічної безпеки України повинна бути орієнтована насамперед на:

- підтримку достатнього рівня життя населення;
- забезпечення соціально-політичної безпеки суспільства;
- збереження основ конституційного ладу;
- формування стійкої системи національних цінностей і інтересів.

Виявлення місцевих проблем найбільш ефективно здійснюється місцевими органами влади як найбільш наближеними до населення.

Розглянемо рівень економічної безпеки на прикладі Харківської області. Вона поділена на 25 територіально-адміністративних районів, в області – 16 міст, 62 селища міського типу й 1861 село та хутір.

Харківська область має дуже вигідне географічне положення, що стало передумовою для розвитку зовнішньої та внутрішньої торгівлі, транспортних послуг тощо.

Розташовано понад 1200 промислових підприємств, будівельних, транспортних організацій, значна кількість підприємств аграрного комплексу, більш 200 наукових установ та 76 навчальних заклади I–IV рівнів акредитації.

Регіон має потужний народногосподарський комплекс, представлений практично всіма галузями, наявними в галузях економіки України. Через певні причини відсутні чорна і кольорова металургія (за винятком невеликих граничних і допоміжних виробництв).

За загальним природно-ресурсним потенціалом Харківська область посідає 5-е місце в Україні.

Площа Харківської області складає 31,4 тис.км², що становить 5,2% від території України [8].

Харківська область, як і інші регіони України для успішного функціонування і розвитку повинна мати науково обґрунтовану і практично реалізовану стратегію. Вона, згідно з чинним у країні законодавством, є основою для розробки всіх інших офіційних документів:

- програм соціально-економічного розвитку,
- бюджетів різних рівнів,
- державних і регіональних цільових програм з окремих пріоритетних напрямів або ключовими проблемами.

Зараз у Харківській області є офіційно прийнята стратегія соціально-економічного розвитку. У той же час, стратегія розвитку регіону є документом, що дозволяє йому укласти довгострокову угоду з Кабінетом Міністрів України, та гарантує підтримку її реалізації на державному рівні.

Економічний розвиток Харківської області включає в себе наступні пріоритетні напрямки:
- відновлення кластеру з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування;

- підвищення енергозабезпечення та енергозбереження в різних галузях економіки регіону;
- формування інноваційних кластерів економіки знань.

Екологічний розвиток Харківської області включає в себе наступні пріоритетні напрямки:

- комплексна утилізація та переробка відходів;
- поліпшення екологічної ситуації [7].

Державна підтримка сталого розвитку регіону включає в себе:

- державні та регіональні цільові програми та угода між Кабінетом Міністрів України та регіоном;
- зменшення податкового навантаження на регіон й удосконалення міжбюджетних відносин;
- конвергенцію міжрегіонального розвитку на основі подолання депресивності територій;
- боротьбу з корупцією та зменшення тіньового сектору економіки .

У свою чергу, активізація залучення приватних інвестицій в регіон ґрунтується на наступному:

- поліпшення інвестиційної привабливості;
- реформування системи регіонального управління інвестиційно-інноваційною діяльністю;
- інституціональне забезпечення;
- розвиток малого підприємництва;
- поліпшення бізнес-клімату;
- впровадження в інвестиційно-інноваційну діяльність проектно-орієнтованого підходу [7].

Для того, щоб Україна і її регіони могли почати сходження по сходинках світових рейтингів в групу розвинених країн, а населення відчуло істотне підвищення рівня життя, потрібно прискорити прийняття та здійснити практичну реалізацію програми економічних реформ, а саме:

- підвищення соціальної орієнтації розвитку промисловості регіону та вирішення на цій основі комплексу соціально-економічних завдань, пов'язаних з підвищенням рівня життя населення в Харківській області;

- ресурсозберігаюча спрямованість використовуваних у виробництві технологій у всіх галузях промисловості, зменшення ресурсоемності виробництва з орієнтацією на ощадливе й ефективне використання енергетичних, сировинних, матеріальних і трудових ресурсів;

- підвищення збалансованості розвитку підприємств різних галузей промисловості на рівні регіону шляхом формування міжгалузевих територіальних комплексів;

- прискорений розвиток виробництв, які здатні підвищити експортний потенціал області, активізація пошуку ефективних напрямків перепрофілювання та розширення спеціалізації Харківських промислових підприємств з урахуванням тенденцій розвитку міжнародного поділу праці;

- розвиток малого бізнесу в промисловому комплексі Харківської області, зміна тенденції збільшення рівня, концентрації економічних інтересів малого бізнесу у сфері торговельно-посередницької діяльності, переорієнтація на розвиток виробництва інноваційних, промислових товарів та послуг.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, економічне зростання залежить від економічної та соціальної безпеки держави. Підвищення економічної безпеки залежить від економічної безпеки регіонів. Розробка та впровадження сценаріїв досягнення економічної безпеки регіонів може мати місце в подальших дослідженнях.

Література

1. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. – 2007. – № 12. – С. 36–44.
2. Белов А. Национальная безопасность – безопасность личности, общества, государства / А. Белов // Служба безопасности. – 2009. – № 9. – С. 6–7.
3. Большой энциклопедический словарь / под ред. Азрилияна А.Н. 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Ин-т нов. эк-ки, 1997. – 867 с.
4. Ермишин П.Г. Основы экономической теории / П.Г. Ермишин. – М. : 2005. – 126 с.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. Т. 1; пер. с англ. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1993. – 414 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 712 с.
7. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua/documents/2922/104.pdf>
8. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Arkhipov, A., Gorodetskiy, A. and Mikhaylov, B. (2007), "Economic security: estimates, problems, methods of providing", *Voprosy ekonomiki*, no. 12, pp. 36-44.
2. Belov, A. (2009), "National security – security of individuals, security of society and state security service", *Sluzhba bezopasnosti*, no. 9, pp. 6-7.

3. Azriliyan, A.N. (1997), *Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar* [Great Encyclopedic Dictionary], Inst new. eq-ing, Moscow, Russia, 867 p.
4. Ermishin, P.G. (2005), *Osnovy ekonomicheskoy teorii* [Fundamentals of economic theory], Moscow, Russia, 126 p.
5. Marshall, A. (1993), *Printsipy ekonomicheskoy nauki* [Principles of Economics], Translated, Vol. 2, Izdatelskaya gruppa «Progress», Moscow, Russia, 414 p.
6. Rubinshteyn, S.L. (2002), *Osnovy obschey psikhologii* [Fundamentals of General Psychology], Piter, St.-Peterburg, Russia, 712 p.
7. "Sustainable Development Strategy Kharkiv region by 2020", available at: [http: // kharkivoda.gov.ua/documents/2922/104.pdf](http://kharkivoda.gov.ua/documents/2922/104.pdf)
8. State Statistics Service of Ukraine, available at: <http://ukrstat.gov.ua/>.